

УКРАЇНСЬКІ МЕМУАРИ

Др. Іл. Цьоқан

Від Денікіна до більшевиків.

**Фрагмент споминів з Радянської
України.**

Відень, 1921

Видання „Українського Прапора“

Друкарня „Адрія“, тов. з огр. пор., Відень, П.

Вступ.

Крім більших споминів Осипа Назарука й Осипа Левицького, які вже вийшли окремими книжками, видаємо ще й отсей мемуарний уривок. Він скупо, але доволі ясно доповнює історію Галичан на Великій Україні.

Найважливіші для нас стверджені в цім уривку два факти: 1. Що як галицька інтелігенція так простий стрілець з народа навіть серед найтяжших відносин на Великій Україні ні на хвилинку не зреклися ідеї самостійної української держави. І не тільки не зреклися, але навіть не було за це найменшої обави. 2. Що просте галицьке стрілецтво ні в однім випадку не далось намовити російським агітаторам до убивання українських інтелігентів. Це доказ, що галицька інтелігенція своєю довголітною працею між простим народом вела правильну лінію. Ту лінію національного освідомлення простого народа треба вести дальше. Нею побідимо напевно й побудуємо Самостійну Українську Державу на всіх землях України. При тій нагоді звертаємо увагу Галичан, які ще довше видержали на Вел. Україні, щоби списували свої докладні спомини й прислали їх до оповіщення.

Редакція.

Тепер, коли доля всього світу вагається поміж двома протилежними і воюючими силами, яких центрами є Москва і Лондон, провідниками Ленін і Ллойд Джордж, гаслами більшевизм і демократія — не дивота, що кожна вістка з одної сторони незвичайно цікава для другої сторони. Від вислідів боротьби цих двох світів залежить доля України ще в більшій мірі, ніж доля інших держав. Бо на Україні залежить від вислідів цієї боротьби не тільки її державність, але і сама нація, як така, що в тій боротьбі твориться.

Я не дивуюся, що мене, як такою, що приїхав недавно з Радянської України, засипують з усіх сторін питаннями, що чувати на Україні, що таке більшевизм, як виглядає він в практиці, які там вигляди для українства взагалі і т. д. Очевидно у відповідь на ці питання можнаби писати цілі томи. Я рішився писати спомини із часів визвольної війни українського народу, від часу революції у Львові дня 1. листопада 1918 р. аж до кінця існування Галицько-української Армії на Великій Україні тому, що я сам був активним учасником усіх подвигів нації в тім

часі. Там попробую відповісти на вище згадані питання, а тимчасом для заспокоєння цікавості і заінтересування українських емігрантів поза територією України я на просьбу Шановної Редакції „Українського Прапора“ постановив найактуальніші питання освітлити у формі своїх вражень і постережень з Радянської України.

„Перехід“ Галицької Української Армії від Денікіна до більшовиків.

Не місце тут на основне вивчення цього історичного менту в кровавій історії галицько-української армії, однак найважливіші черти конечно треба згадати. Бо вони мали вплив на настрої і на відношення Галичан до радянської влади і навідворот — влади до Галичан. „Перехід“ я нарочно беру в лапки, бо тим хочу зазначити, що Галицька Армія знаходилася тоді в такому положенні, що не мала ніякого вибору, куди іти, а відтак, що вона взагалі нікуди не переходила, тільки радянські війська прийшли на територію заняту Галицькою Армією. Те саме було і з попереднім „переходом“ до Денікіна з слідуною ріжницею: З Денікіном ми лучилися взагалі без надій на можливість координації наших кличів і ідеалів з його ідеалами, але виключно з практичних мотивів збереження технічної й органічної цілості армії для дальшої війни з Польщею, бо за ідейну її цілість ми не боялися. При злучі з більшовиками ми мали надію на спільний з ними, як із союзниками похід на Польщу в ціли

освободження Галичини. По влучі із Денікіном ми сейчас зорієнтувалися, що ми ідейно розходимося і зразу віднеслися до нього з недовірям, до більшовиків ми зразу мали довіря. Денікінці поводитися з нами дуже гуманно, матеріально дуже нам помогли, під ідейним оглядом, мимо наших противенств, нас не дражнили — так, що ми почували себе зовсім свобідними. А так, як денікінські сили небавом внаслідок внутрішних політичних і соціальних непорозумінь в його таборі (Дон, Кубань) почали проявляти самостійницькі стремління, реакційний режим царських генералів і демократичні кличі серед армії розкладали її, а ми тимчасом скріпилися, витворилася така ситуація, що було сумнівне, хто від кого властиво більше залежить: ми від Денікіна, чи він від нас. При кінці січня 1920 р. дійшло до того, що денікінський генерал Шілінг передавав Галицькій Армії всю власть на Правобережній Україні з Одесою включно, від чого одначе Галичане відмовилися, бо серед нас назривала орієнтація спільної акції з більшовиками проти Польків. До переняття влади по ген. Шілінгови пірвався тільки б. царський ген. Сокира-Яхонтов, Петлюрівець, чоловік безхарактерний, як опісля показалося, який утворив собі в Одесі „галицький штаб“ з отаманом Галицької Армії Зеєгоржом (Німцем) на чолі і дня б. лютого, т. є. один день перед приходом більшовиків до Одеси проголосив афішами і в часописах свою власть в Одесі і в околиці в імени Високої Директорії

У. Н. Р. Тим осягнув лише недовіря більшовиків до нас Галичан, бо він підшився під галицьку фірму і галицькими частинами хотів свою власть виконувати. Відтак цим осягнув вже нешкідливий наслідок, що всі антантські місії, які втікли з Одеси до Константинополя, повезли туди і „вістку“, що Галичане проголосили в Одесі іменем Директорії У. Н. Р. свою владу та утворили протибільшовицький фронт, що розтрубили по цілм світі. Взагалі тоді був „сезон“ Галицької Армії, про яку всі газети багато писали, всі на неї покладали надію зі страху перед побідоносним походом більшовиків.

Про антибільшовицький фронт Гал. Армії не було і не могло бути тоді мови. Армія була тоді розкинена на кольосальнім просторі попри залізничий шлях від Винниці, через Жмеринку, Вапнярку, Бірзулу, Роздільну до Тирасполя й Одеси. Центром була Бірзула і тут був осідок НКГА. у вагонах. У Винниці було около 5000 тифозно хворих Галичан і для опікування ними на випадок приходу більшовиків оставлено у Винниці кільканайцять гал. старшин з от. Др. Н. Гірняком, Др. С. Шухевичом і ин. Перед приходом більшовиків до Винниці вибухло в околиці повстання от. Шепеля проти Денікінців, але звернене і проти більшовиків. З Галичанами повстанці жили в добрій згоді, так, що навіть якийсь час були у Винниці рівночасно обі команди, галицька і Шепеля, які у спільній столовій харчувалися, а з контрибуції, взятої з горожан Винниці, от. Шепель дав

третю часть на галицькі шпиталі. (З Шепелем, як Петлюрівцем Гал. Армія після договору з Денікіном не мала обов'язку воювати). Добровольці перед Шепелем сейчас утікли аж до Вапнярки. Платформою до співжиття з повстанцями було рішення Галичан не відступати разом з Денікінцями, але оставати на всякий випадок на місци, де стояли, а відтак переговори з більшевиками, які вів Шепель зі своєї сторони, а Галичане зі своєї окремо. Ціль переговорів була добитися цього, щоби більшевики оставили Галичан в спокою, бо вони не думають воювати з більшевиками, тільки з Поляками. Переговори одначе до нічого не довели і більшевики заняли Винницю, відтак Жмеринку і посувалися до Вапнярки. Шепелівці розбіглися, а Галичане, оставші у Винниці утворили Гал. Ревком з от. Гірняком на чолі. Більшість Гал. Армії концентрувалася коло Бірзулі.

Повсталася суматоха мало що менша від тої, яка була в часі „переходу“ до Денікіна. Ріжнилася хиба тим, що загал армії був здецидований лучитися з більшевиками і тільки нач. вожд ген. Микитка, а головно нач. штабу ген. Ціріц за всяку ціну хотіли перевести армію до Румунії і вислали в цілі переговорів в тій справі делегацію до Тирасполя з от. Цімерманом на чолі.

На тім тлі почало витворюватися велике недовіря загалу армії до Начальної Команди, головно до ген. Ціріца. Прийшло до того, що утворився Комітет з відпоручників всіх трьох корпусів і етапу Галицької Армії і той комітет зажадав

від ген. Ціріца, щоби він уступив з Начальної Команди. Армія хотіла мати своїм вождом ген. Тарнавського, до якого всі мали повне довіря, а стрільці дуже його любили.

Однаке Ціріц на це не згодився, покликуючися на формальність, що лише Диктатор, який дав йому власть, може її відібрати. З цього вишло таке, що Ціріц видавав дальше накази, щоби Галицька Армія пересувалася в околицю Тирасполя в цілі переходу до Румунії, а комітет, який називав себе то „Політичним Комітетом“ то „Ревкомом Галицької Армії“, видавав тайні прикази до корпусів, щоби не рухалися з місця, але оставали там, де стоять. З огляду на те, що пересування було в наслідок слоти і так неможливе, корпуси остали на місцях.

Армії грозив розвал. Почалися наради за нарадами, яким кінець положили аж червоні війська, які наступом зі сходу в перших боях лютого майже рівночасно заняли без ніякого опору весь район Галицької Армії від Вапнярки до Одеси.

Я находився в тім часі в Одесі, де перебував від грудня 1919, видужуючи після тифу. Всіх подій в поодиноких частях Армії точно не знаю, бо порозуміння було неможливе. На підставі пізніших інформацій знаю, що „Ревком Галицької Армії“ арештував ген. Ціріца і Микитку, а нач. вождом назначив чи вибрав підполк. Вітошинського, шефом штабу полк. Шаманека. Такий стан трівав дуже коротко, бо радянські військові

власти взяли справу в свої руки і назначили Нач. Командантом тов. Порайка (Галичанин, комуніст), Нач. Штабу тов. Іванова (був. рос. полк., чоловік розумний, тактовний) і тов. Дубаса (також б. рос. капітан ген. штабу, Українець, розумний чоловік). Крім того з'явилися в штабі ще інші галицькі комуністи, більше або менше тактовні люде. Ревком ще якийсь час існував, одначе без означеної компетенції, вкінці його розв'язано. Зачалася „реорганізація“ армії, яку названо Ч. У. Г. А., себто Червона Українська Галицька Армія.

Та „реорганізація“ полягала в тім, що радянська влада почала нам недовіряти, бо „пізнала в Галичинах від простих стрільців до старшин елемент наскрізь націоналістичний, який живе тільки національними ідеалами і жаждою мести на польських гнобителях, натомість зовсім або дуже мало податний на соціально-революційні кличі, якими живе червона армія“. Виходячи з цього недовіря, радянська влада рішила Галицьку Армію роздробити і поодинокі частини розкинути по поодиноких частях Червоної Армії, щоби Галичане там набралися „революційного духа“. Галичане знова всіми силами старалися задержати органічну цілість армії, мотивуючи це тим, що Галицька Армія є армією українського народу в Галичині, тому вона мусить держатися цих ідеалів і кличів, яких держаться нарід, що вона тоді стане червоною, як галицько-український нарід стане на плятформі радянської влади, а покищо, доки ми від свого народу відірвані,

ми хочемо остати такою армією, якою були до-тепер, натомість ми бажаємо злучитися з Червоною Армією як з нашими союзниками у боротьбі проти спільного ворога, то є Польщі, що Галицька Армія як така вже має свою воєнну славу, що вона як союзниця Червоної Армії відіграє велику роль при майбутнім поході на Польщу, що галицьке населення віднесеться до неї як до рідної і улекшить похід і т. п.

Становище Галичан попирали в дечім також українські комуністи — боротьбісти, одначе і наш і їх вплив був за слабій. Серед самих Галичан почали також появлятися ярі комуністи-інтернаціоналісти, які з більше або менше ідейних мотивів перестали противитися стремлінням радянської військової влади, яка очевидно була в руках Росіян і кінець кінців справа станула на тім, що з трьох корпусів мали бути утворені три бригади. I-а бригада, що повстала з давнішого другого корпусу і дістала назву I-а бригада У. С. С. (командант тов. Білінкевич, пізніше, здається, тов. М. Баран) і II-га бригада, що повстала з першого корпусу (команд. тов. Головинський), мали бути в складі 12-ої черв. армії, приділені до окремих дивізій. Нач. команда, яка офіційально називалася „Польовий Штаб Ч.У.Г.А.“, мала перенестися до Києва і руководити армією лише під політичним і організаційним оглядом аж до часу, коли червоні війська дійдуть до Збруча, а тоді всі три бригади під командою Польового Штабу підуть освободжувати Галичину.

Таке рішення уважалося вже успіхом Галичан, що були при Польовім Штабі, яким подобалася роля командантів армії і які, як могли, так поправляли довіря вищих воєнних властей до Галичан. Рівночасно пішла просвітно-агітаційна робота серед армії повним ходом. До кожної частини від полка в гору поприділювано політкомів (політичних комісарів), майже самих галицьких старих або свіжо повставших комуністів. Агітація була звернена проти галицького уряду взагалі, а проти Диктатора зокрема, які запропастили, мовляв, Галичину, проти сліпої дисципліни, яка панувала в галицькій армії і проти старшин, одначе проти останніх дуже обережно, бо як проти уряду находилися ще сякі такі аргументи, то проти своїх старшин стрільці не давали собі багацько говорити, заявляючи, що старшини разом з ними терпіли і гинули в боях і від пошестей, отже вирізувати їх, як деякі „революціонери“ рекомандували, нема защо. І дійсно я не чув ні одного випадку побиття галицького старшини зі сторони стрільців, навідворот знаю про випадки зворушаючої вірності, любови і пожертвування стрільців для своїх старшин. „Революційного духа“ стрільці ще сяк так приймали, як довго він не зачіпав їх національних святощів і почувань. Колиж заборонено співати „Ще не вмерла Україна“, носити синьо-жовті відзнаки і тризуб, конфлікти почали загострюватися. Стрільці шукали виходу в „компромісових“ відзнаках, скомбінованих з тризуба і червоного тла під ним, або

з червоної зірки на синьо-жовтім тлі. Одначе і це заборонено. Тут замітне те, що старшини такій забороні кінець-кінців піддалися, а прості стрільці ні.

Крім того заосмотрення стрільців ставало з кожним днем гірше і в парі з тим росло невдоволення. До того внутрішнього невдоволення прибуло ще і невдоволення з причини відношення радянської влади до українського національного руху взагалі, про що напишу пізніше. Наконєць дуже уступчиві мирові пропозиції радянської влади супроти Польщі зовсім розчарували Галичан в їх надіях освободити Галичину при допомозі більшовиків. Рівночасно агенти Петлюри робили свою роботу. Від галицької влади найменших вказівок ані інформацій не було, а агенти Петлюри почали розсівати вісти, що антанта „визнала“ Галичину (фраза, яка в кождім Галичанині викликає тепер і сміх і біль), що Петрушевич погодився з Петлюрою, що влада в Галичині в руках Українців, що разом з Поляками воюють і Галичане, які вернули з Італії, що потверджувала впрочім нота Чічеріна до Бенеша з протестом проти формування галицьких частин „проти більшовиків“ на території Чехо-Словаччини і т. и. Коли при тім всім ще взяти на увагу страшенну тугу стрільців за Галичиною, за родиною, то дасться зрозуміти той нерозумний крок більшости галицької армії, який вона зробила в останних днях квітня 1920 р., переходячи нібито на сторону Петлюри, а в дійсности до Поляків. Ви-

новників цього нещасного кроку Галицької Армії може колись історія вкаже, бо головниці з них були напевно поза армією.

Як сам перехід відбувся, чи він був приготований, чи спонтанічний, цього точно не знаю і про це повинні написати його учасники. Я розкажу тільки про його наслідки і вражіння по стороні Радянської України. Більшевики були цим переходом заскочені і називали його в часописах і в публичних виступах на зїзді совітів подлою зрадою, яка потягнула за собою повну невдачу і кольосальний відступ на фронті. Зраду Галичан пояснювали офіційно „впливом вузько-націоналістично-шовіністичного петлюрівського самостійництва“, а в приватних розмовах признавалися тихенько до нетактовного дразнення „націоналістичних інстинктів“ Галичан. Обурення проти Галичан було страшенне і все це відчули на своїй шкурі Галичане, оставші по задах, особливо в Одесі. Там було около півтора тисячі Галичан хворих, виздоровлюючих і деякі технічні установи. Около 500 з них вже півтора місяця тому у великодну п'ятницю арештували були большевики за бунт і перехід до повстанців відділу кавалерії Шепаровича і саме на кілька днів перед пізнішою „зрадою“ випустили з тим, що всі з Одеси мали відїхати до Бірзулі до диспозиції польового штабу Ч. У. Г. А. Транспорт дійсно зібрався і дня 28. квітня в ночі мав відїхати з товарної станції. Тої самої ночі прийшла вістка про перехід армії до Поляків і большевики

обступили в ночі цілий транспорт трьома сотнями червоноармійців і негайно відкрили вогонь зі скорострільів на поїзд, де стояли Галичане обеззброєні і нічого не сподіваючися. Кілько було жертв тої огидної масакри, точно не можна було сконстатувати, бо це діялося в темноті ночі, а всіх оставших при життю Галичан таки тої ночі пігнали в тюрму. Трупів досвіта тайком поховано. Місцеві залізничники подавали число трупів на 20—60, одначе і це число вважаю за пересажене. Поіменно знаю лише про ранених, яких перевезено до єврейського шпиталю, бо случайно я мав знакового фельчера із того шпиталю. Там згинули від ран хор. У. С. С. Гула, пор. Микита чи Микитка, панна Білінківна, яка була писаркою в гал. штабі в Одесі і ще один стрілець, якого назвища не знаю. Кілько ранених було по інших шпиталях і кілько з них згинуло, не знаю.

Між арештованими тої ночі у вагонах був і от. Бубела з жінкою і двоцижневою дитинкою. От. Бубелу пігнали разом з іншими до вязниці, а п. Бубелову з дитинкою пустили дослівно в одній слідниці і хустці так, що навіть дитини не мала чим прикрити. Вона в ночі прийшла до галицького шпиталю при Старо-портофранковській вул. і там доперва опамяталася, що з нею сталося. Між арештованими тої ночі знаю ще сот. Дра Юркевича з Теробовлі, сот. Мельниковича, сот. Левицького (що був в Бродах), хор. Юстина Панаса і сот. Когута (який втік пізніше), Скрипчука з Угнова і и. Арештованих держали у вязниці

аж до кінця червня і тоді повезли їх до Харкова, де приділили до організуючоїся галицької бригади, яка йшла разом з червоними військами на Галичину

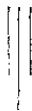
В місті оголошено оставших Галичан „контр-революціонерами зі всіми наслідками цього“ і вівано, щоби всі зголосилися до „Чрезвычайки“. Очевидно ніхто не зголосився, хоч було їх багато, але всі укрилися, а головно повтікали на села. Зголосився лише тернопільський адвокат, член Жид. Нац. Ради, дуже порядний і чесний чоловік Др. А. Раппапорт, який утік з Галичини перед Поляками, разом з армією добився до Одеси і тут спокійно жив. Його арештовано, як Галичанина і він до нині сидить за дурнісінько в тюрмі. Я до цього часу був учителем фізичних вправ (гімнастики) в українських початкових школах в Одесі і зі згаданим транспортом не мав охоти виїжджати, тому спасся. Від цього часу і я мусів укриватися і шукати іншого хліба, поки не виїхав з Одеси.

Доля арештованих Галичан в тюрмі була страшенно тяжка. Щоби їм допомогти, зорганізувала укр. жіноча громада в Одесі комітет на чолі з панею Комарецькою. Цей комітет викрила Ч. К. (Чрезвычайка) і всіх порозстрілювали як контр-революційну організацію. Розстріляно (список офіційально оголошено): Паню Комарецьку, паню Сіренкову, п. Сіренка, п. Кравця, всіх кількадесятьох найсвідоміших Українців. Цей комітет звязано з викритою тоді іншою петлюрівською організацією і всіх розстріляно.

Зпоміж арештованих Галичан розстріляно от. А. Гарабача, сот. Богд. Загайкевича, чет. Попеля і ще сімох стрільців як „контрреволюціонерів“. Отсе був наслідок переходу Гал. Армії до Поляків. Це був властиво трагічний її кінець.

Такий був кінець тої геройської армії, яка точно через півтора року окривавлювала і засівала своїми кістками українські поля від Сяну до Дніпра за Самостійну Українську Державу. Це був подвиг українського народу, якому рівного нема в історії всіх інших народів світу, бо серед таких страшних злиднів, проти так сильних ворогів з усіх сторін, властиво проти цілого світу, який відмовляв нам права на самостійне політичне і державне життя, не приходилося ніодній нації воювати. Ми є і будемо все горді на свою армію і цілі покоління ідеологією Гал. Укр. Армії виховані. Тоді, коли навіть державні мужі і політичні провідники нації тратили голови і почали хитатися, армія інстинктивно відчувала, що тільки вона є виразником української самостійницької державної думки, тому вона не сміє розложитися, але мусить ризикувати всі „переходи“ на всі сторони, де є якінебудь вигляди на заховання своєї органічної цілоти, бо за моральну та ідейну цілість не було обави. Нині армія органічно розбита, одначе ідейно всі часті Галицько-Української Армії, де б вони не находилися — зєдинені одним ідеалом: Самостійна Соборна Україна від Сяну по Кубань.

Про поодинокі моменти з часів злуки Гал Армії з Червоною Армією, відтак переходу до Петлюри, зглядно до Поляків треба буде ще багато сказати, щоби вяснити деякі суперечности. Одначе не тут на це місце, а в части зроблю це при нагоді обговорювання інших питань з Радянської України.

„Український Прапор“

виходить раз на тиждень,
Передплата вносить в Австрії:

	без доставки	з поштовою пересилкою
місячно	К. 16.—	18.—

За границею:

		піврічно	річно
в Чехо-Словаччині: чеських	К.	20.—	40.—
в Юго-Славії: югосл.	К.	28.—	66.—
в Німеччині:	Мк.	12.—	24.—
в Краях латинської Унії .	Frs.	5.—	10.—
в Англії.	sh.	4.—	8.—
в Америці	S	1.—	2.—

Ціна одного примірника К: 4.

Адреса Управи часопису:
Wien, VIII. Langegasse 5. Parterre.

Видання Уряду Преси і Пропаганди З. У. Н. Р. („Українського Прапора“).

1. Кривава Книга, Матеріяли до польської інвазії на українські землі Східної Галичини 1918—1919, часть I. 8^о ст. 100, Відень 1919. Також в інших мовах.
2. Др. Осип Назарук: Рік на Великій Україні, спомини з української революції, Відень 1920, ст. 342 16^о.
3. Др. Лука Мишуга: Похід українських військ на Київ (Серпень 1919), Відень 1920 ст. 27. 16^о.
4. Др. Лука Мишуга: Князь Ярослав Осмомисл, рецензійний начерк повісти Осипа Назарука, Відень 1920, ст. 16. 16^о.
5. Микола Евшан: Великі Роковини, (1. листопада 1918 до 1. листопада 1919) Реферат, вигошений на святі 1. листопада у Винниці, Відень 1920, ст. 26. 16^о.
6. Українська делегація Східної Галичини в Ризі, Ноти делегації до мирової конференції, Постановова Найвищої Ради з 11. липня 1919 в справі Східної Галичини, Відень 1920, ст. 16. 16^о.
7. Осип Левницький: Галицька Армія на Великій Україні. Спомини. Відень 1921, ст. 194. 16^о.
8. Документи українського мучеництва під Польщею, бесіда українського священника перед судом польських наїздників у Галичині, Відень 1921, ст. 24. 16^о.
9. Польська колонізація Східної Галичини, Відень 1921. ст. 14. 16^о.
10. Das Ostgalizische Problem, з картою Східної Галичини. Відень 1920 ст. 16. 8^о, також у мовах французькій і англійській.
11. Ostgalizien als unabhängiger neutraler Freistaat, Відень 1920, ст. 12. 8^о, також у мовах французькій і англійській.
12. Ostgalizien, ein selbständiger Freistaat, herausgegeben vom Ostgalizischen Nationalrat, Відень 1920, ст. 54. 8^о, також у мовах французькій і англійській.
13. Die ostgalizische Frage, Information über den jetzigen staatsrechtlichen und internationalen Stand, Відень 1920, ст. 16. 8^о, також у мовах французькій і англійській.